

Piotr Szukalski

Zakład Demografii
Uniwersytet Łódzki

KTO KOGO WSPIERA? PRZEPLYWY MIĘDZYPOKOLENIOWE W KRAJACH ROZWINIĘTYCH

1. WPROWADZENIE

Dyskusje poświęcone konsekwencjom procesu starzenia się ludności prowadzą z reguły do konstatacji, iż reżim demograficzny przyszłości doprowadzi – w warunkach braku rewizji dotychczasowych zasad przyznawania świadczeń społecznych – do nadmiernego ekonomicznego uprzywilejowania osób starych kosztem osób aktywnych zawodowo. Wniosek ten jest niewątpliwie prawdziwy, aczkolwiek rozumowanie przeciwstawiające sobie populacje aktywnych zawodowo oraz emerytów i rencistów osadzone jest na jednowymiarowym postrzeganiu przepływów zasobów znajdujących się w dyspozycji danego społeczeństwa. Dostrzegane i porównywane są jedynie przepływy zasobów materialnych dokonywane za pośrednictwem instytucji publicznych działających w skali makro. Tymczasem jednostki nie żyją w próżni społecznej, są uczestnikami wielu instytucji na poziomie mezo i mikro, z najważniejszą z nich – rodziną na czele. Uwzględnienie przepływu zasobów w ramach tychże instytucji w rachunku salda kosztów i korzyści związanych z procesem starzenia się ludności może – aczkolwiek nie musi – zmienić ocenę stopnia „uciążliwości” przyszłej sytuacji demograficznej.

Cel niniejszego opracowania nie jest jednakże aż tak ambitny, aby dotyczyć miał formułowania takich dalekosiężnych ocen. Postaram się na dalszych stronach dokonać przeglądu literatury przedmiotu poświęconej zagadnieniu zasobów przekazywanych sobie przez poszczególne generacje, mając nadzieję, iż w rezultacie uzyskamy jaśniejszy pogląd na nieuchronność „uciążliwości” procesu starzenia się ludności. Interesować nas będą przepływy międzypokoleniowe występujące na dwóch poziomach organizacji społeczeństwa: mikro i makro.

2. KWESTIE TERMINOLOGICZNE

Zanim przejdę do *meritum*, wypada nieco miejsca poświęcić kwestiom terminologicznym, wyjaśnieniu znaczenia używanych w pracy pojęć. Skoncentrować chciałbym się jedynie na kluczowych pojęciach, takich jak: generacja i przepływy międzypokoleniowe

(zwane zamiennie transferami intergeneracyjnymi) ze szczególnym uwzględnieniem rodzajów owych przepływów i poziomów, na których występują. Osoby zainteresowane szerzej problematyką przepływów międzypokoleniowych odsyłam do innej pracy (Szukalski 2002a).

Pojęcie generacji przybiera w naukach ekonomicznych (pomijam w tym miejscu znaczenia rozpowszechnione w socjologii, prezentowane niegdyś w pracach Ossowskiej i Garewicza) różny kształt w zależności od tego, czy patrzymy z punktu widzenia redystrybucji zasobów publicznych czy zasobów rodzinnych. Z punktu widzenia analizy makro ważne są wiek i aktywność zawodowa, zaś zdefiniowane na ich podstawie generacje nazwać możemy docelowymi grupami polityki społecznej, określanymi często jako pokolenia zależne i samowystarczalne. Z kolei na poziomie mikro w ramach rodziny dla określenia przynależności do danej generacji ważne jest jedynie miejsce w sieci związków łączących członków rodziny. Te dwa pojęcia się oczywiście nie pokrywają. Rodzice i dzieci mogą bowiem być jednocześnie np. w wieku aktywności zawodowej lub wieku emerytalnym. Generacja również może być rozumiana w znaczeniu używanym w demografii lub w rachunkowości generacyjnej (*generational accounting*) – jako grupa osób urodzonych w tym samym roku kalendarzowym. W tym przypadku ekonomista stara się określić wpływ przynależności do danego „rocznika” na wzorzec, kalendarz i saldo transferów występujących w ramach redystrybucji zasobów – najczęściej na poziomie makro.

Wybór sposobu konceptualizacji pojęcia „generacja” narzuca automatycznie zbiór zasobów podlegających przekazywaniu. W przypadku poziomu mikro transfery międzypokoleniowe to dla ekonomisty transfery prywatnych zasobów (środków finansowych, dóbr materialnych, czasu, posiadanej powierzchni mieszkalnej itp.) występujące pomiędzy członkami różnych generacji tej samej rodziny. W przypadku poziomu makro przepływy intergeneracyjne to uwarunkowany przepisami prawa przekaz zasobów materialnych posiadanych przez jedną generację – drugiej, dokonywany za pośrednictwem instytucji publicznych¹.

Oprócz przedstawionych powyżej dwóch typów transferów międzypokoleniowych wyodrębnionych na podstawie kryterium poziomu analizy mikro i makro, istnieje jeszcze trzeci typ – przepływy na poziomie mezo, przy czym podkreślić należy podwójną możliwość rozumienia tego pojęcia. Po pierwsze, mówić można o wpływie przekształceń struktury demograficznej według wieku danego regionu na saldo wpłacanych i otrzymywanych transferów finansowych w rozliczeniach danego regionu z budżetem centralnym (chodzi o ustalenie, czy przy danej wysokości składek podatkowych i quasi-podatkowych oraz danych, centralnie ustalanych subsydiach celowych dany region więcej wpłaca czy też uzyskuje od budżetu państwa i instytucji parabudżetowych). Po drugie zaś, o konieczności dostosowywania w ramach posiadanych środków struktury podaży dóbr publicz-

¹ Podana powyżej definicja transferów intergeneracyjnych jest oczywiście zawężona w stosunku do wszystkich, różnorodnych form kapitału otrzymywanego przez jednostkę od swej rodziny biologicznej i społecznej, jak i od społeczeństwa – chcąc wymienić wszystkie jego rodzaje, wspomnieć należałoby oprócz kapitału ekonomicznego również kapitał genetyczny, uczuciowy, symboliczny, ideologiczny, kulturowy, społeczny i ludzki.

nych i usług społecznych do wynikającego z przemian demograficznych popytu² (tj. maksymalnego dostosowania struktury popytu i podaży usług społecznych).

Przyjrzyjmy się również bliżej rodzajom transferów. Oprócz wspomnianych wcześniej, a wynikających z różnorodnego rozumienia kategorii generacji, rodzajów transferów publicznych (na poziomie makro i mezo) i prywatnych (na poziomie mikro), wyróżnia się pomoc w postaci materialnej (rzeczowej i finansowej), usług³ oraz użyczenia mieszkania. Inna klasyfikacja, którą wykorzystać można jedynie do analizy transferów prywatnych, wyodrębnia przepływy *inter vivos* (czyli pomiędzy osobami żywymi, nazywane niekiedy transferami *ante mortem*) oraz *post mortem* (a zatem zasoby przekazywane pośmiertnie). W tym przypadku zakłada się milcząco, iż motywacja występująca w przypadku spadków różni się od motywacji do wspierania żywych – można umownie mówić o „dobrowolności” tych pierwszych i „nieuchronności” tych drugich.

W dalszej części niniejszego opracowania – zważywszy na występujące wyraźne różnice pomiędzy rozumieniem generacji w analizie w skali mikro i makro – dla celów porównawczych odwołam się do „uniwersalnego”, demograficznego rozumienia generacji i jako jej wyznacznikiem posługiwać się będę wiekiem.

Ostatnią uwagą wprowadzającą niech będzie stwierdzenie, iż skoncentrujemy się tylko na saldach publicznych i prywatnych przepływów międzypokoleniowych, bez nadmiernego rozdrabniania, kto komu i ile przekazał.

Posiadając podstawową wiedzę o sposobie rozumienia zasadniczych pojęć używanych w niniejszym opracowaniu, przejdźmy do *meritum*.

3. TRANSFERY PUBLICZNE

Zanim przedstawię dane odnoszące się do wartości publicznych transferów międzypokoleniowych, poczynić wypada jedną uwagę. Pamiętajmy, że nie wszystkie wydatki związane z zapewnieniem seniorom odpowiednich socjalnych i zdrowotnych warunków życia mogą być jednoznacznie zakwalifikowane jako transfer międzypokoleniowy. Część środków pochodzi przecież również z opodatkowania dochodów i majątku osób starych. Szacunki przeprowadzone dla Niemiec wskazują, iż jako przepływ międzypokoleniowy zakwalifikowanych być może 80% wydatków związanych z zapewnieniem bezpieczeństwa socjalnego osób starych. Pozostałe 20% to jedynie wewnątrzgeneracyjna redystrybucja zasobów (Lüth 2001:110). Tymczasem w większości badań wszelkiego typu przepływy intrageneracyjne są pomijane, wszelkie świadczenia, z jakich korzystają osoby

² Więcej o transferach międzypokoleniowych na poziomie mezo zainteresowany Czytelnik znajdzie w: Szukalski 2002b. Zaznaczyć jednakże należy, iż w niektórych opracowaniach pod pojęciem transferów międzypokoleniowych na poziomie mezo rozumiane są dobrowolne transfery zasobów prywatnych dokonywane za pośrednictwem instytucji publicznych, takich jak fundacje, stowarzyszenia itp. W takim przypadku podział transferów na te na poziomie mikro, mezo i makro byłby wyraźnie wtórnym podziałem w stosunku do wyróżniającego przepływy publiczne i prywatne.

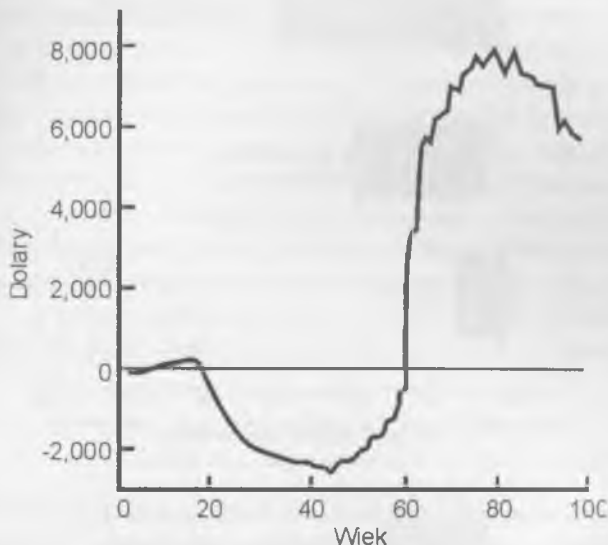
³ Zaznaczyć chciałbym, iż niektóre specyficzne usługi są wyłączone z tej kategorii, np. usługi finansowe (poręczenia) zaliczane są zwyczajowo w skład pomocy materialnej.

w wieku emerytalnym, uznawane są za przejaw zajmujących nas transferów. Niestety, rzadko znaleźć można badania uwzględniające powyższy fakt.

Poniżej, tytułem wstępu do interesującej nas w niniejszym punkcie problematyki, przedstawiam dane w pośredni sposób uwzględniające przepływy intrageneracyjne, a mianowicie dotyczące salda publicznych wydatków socjalnych i wpłacanych podatków.

Rysunek 1

Wiek a publiczne transfery netto: wypłaty z systemu emerytalno-rentowego minus podatki, USA, 1993

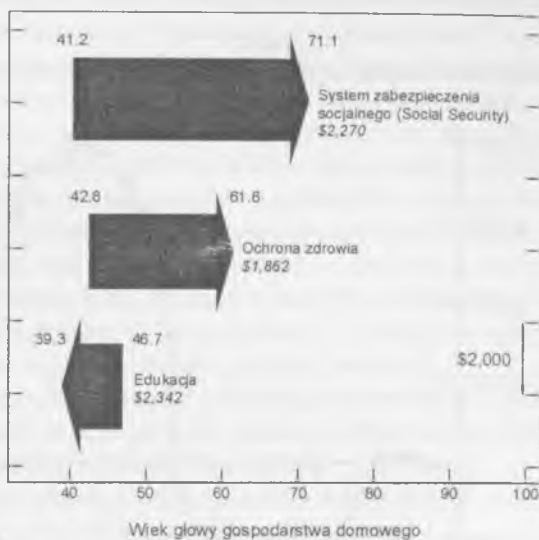
Źródło: Lee 2000:22.

W warunkach amerykańskich osoby w wieku produkcyjnym (rozumianym tu jako 20-59 lat) są netto płatnikami budżetowymi, natomiast osoby starsze są biorcami środków budżetowych realokowanych za pomocą *Social Security*. Fakt, iż po 60. roku życia wprawdzie saldo rośnie, a następnie się obniża, wyjaśnić należy z jednej strony tym, iż w wieku 60-70 lat znaczna część amerykańskich mężczyzn jest jeszcze aktywna zawodowo, płacąc znaczne podatki, z drugiej zaś strony, zmieniającą się wraz z wiekiem strukturą klasową osób starych (nadreprezentacja osób zamożniejszych jako rezultat nierówności ekonomicznych wobec śmierci).

W dalszej części dla zapewnienia porównywalności zarówno w przypadku transferów publicznych, jak i prywatnych skupię się na danych pochodzących z badania przeprowadzonego przez Ronalda D. Lee (1997, 2000) bazującego na informacjach odnoszących się do USA przełomu lat 80. i 90. XX wieku. Podstawową kategorią używaną w tych badaniach jest średni wiek biorcy i dawcy transferów (a w zasadzie wiek głowy gospodarstwa domowego, dane pochodzą bowiem z badań budżetów gospodarstw domowych – podawane są w przeliczeniu na osobę korzystającą z transferu), obliczony na podstawie szczegółowych informacji o tzw. profilu konsumenckim (tj. o rozkładzie publicznych danin i świadczeń według wieku). Przedstawione na rys. 2 wielkości (podobnie

jak i na dalszych rysunkach) informują nas zatem zarówno o wielkości transferu (powierzchnia strzałki), kierunku przepływu (kierunek strzałki), jak i o przeciętnym wieku dawcy i biorcy (początek i koniec strzałki).

Rysunek 2
Publiczne transfery międzypokoleniowe w USA w latach 1980

Źródło: Lee 1997:226

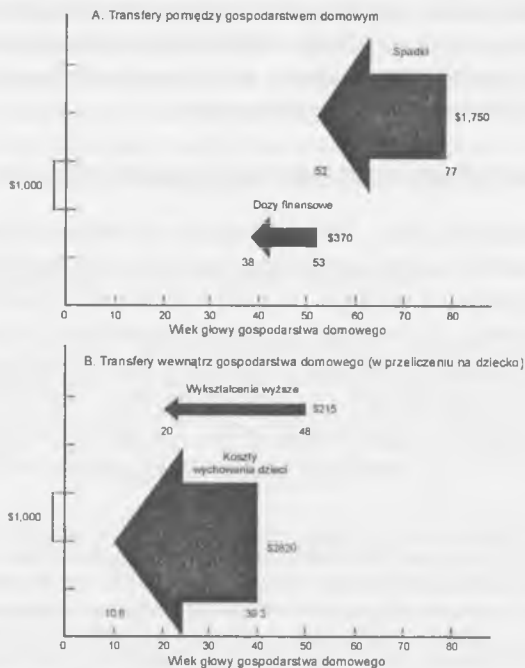
Spośród uwzględnionych trzech rodzajów międzygeneracyjnych transferów publicznych w USA jedynie te związane z kształceniem skierowane są ku zstępnym. W pozostałych dwóch przypadkach beneficjentami przepływów są osoby stare. Typowymi „płatnikami” są w każdym przypadku czterdziestolatkowie, natomiast biorcami tak usług medycznych, jak i świadczeń w ramach powszechnego systemu zabezpieczenia socjalnego osoby stare (na marginesie: relatywnie niski średni wiek korzystających z opieki zdrowotnej wynika z tego, iż w skład tej zbiorowości – w przeciwieństwie do świadczeniobiorców systemu emerytalno-rentowego – wchodzi również osoby młodsze, w tym dzieci i młodzież). Ogółem w ramach świadczeń socjalnych dla osób starych (*Social Security*) średnia wartość przepływów w przeliczeniu na jednostkę wynosi 69 tys. dolarów (2270 dolarów rocznie razy 29,9 lat, tj. różnica pomiędzy średnim wiekiem biorcy i dawcy), zaś w ramach usług zdrowotnych 35 tys. dolarów, co daje łączną kwotę ok. 104 tys. dolarów w przeliczeniu na osobę w trakcie jej życia. Rzeczywiste publiczne transfery międzypokoleniowe przyjmują na pewno zdecydowanie niższą wartość. Pamiętajmy, iż powyższa kwota zawiera również jakąś – nieznaną w warunkach USA – część transferów intrageneracyjnych, jak i wydatki zdrowotne skierowane ku generacji dzieci i młodzieży. Zważywszy na powiązanie z wiekiem zróżnicowanie kosztów zapewnienia opieki medycznej, założyć można, iż ok. 70% wydatków zdrowotnych to transfer międzypokoleniowy, którego beneficjentem są ludzie starzy. Po wprowadzeniu takiej korekty uzyskujemy łącznie ok. 90 tys. dolarów przekazywanych seniorom przez aktywnych zawodowo.

4. TRANSFERY PRYWATNE

Jak wspominałem wcześniej, oprócz transferów publicznych istnieją również znacznie rzadziej uwzględniane – co jest spowodowane choćby znacznie mniejszą dostępnością wiarygodnych informacji – przepływy prywatne. Dość szczegółowe dane odnoszące się do salda prywatnych transferów międzypokoleniowych – z uwzględnieniem koncepcji cyklu życia – znaleźć można w pracach Kronebuscha i Schlesingera (1994) oraz Schabera (1995) bądź w ich szczegółowym, krytycznym omówieniu (Szukalski 2002a). W niniejszym punkcie postaram się przedstawić zagregowane dane odnoszące się do USA.

Przedstawione poniżej rysunki 3A i 3B zawierają wielkości odnoszące się do transferów prywatnych w rozbiciu na przepływy wewnątrz gospodarstw domowych (czyli te z reguły dotyczące zasobów przekazywanych przez pokolenie dorosłych swym małoletnim i dorastającym, zamieszkującym z rodzicami potomkom) i te występujące pomiędzy poszczególnymi gospodarstwami domowymi (w tym przypadku transfery pomiędzy starymi rodzicami i ich usamodzielnioną, nierzadko posiadającą własne potomstwo progeniturą). Z oczywistych względów – fakt przynależności jednego pokolenia do grona osób aktywnych zawodowo i drugiego w znacznej części do populacji osób otrzymujących świadczenia socjalne w ramach *Social Security* – z punktu widzenia tematyki niniejszego opracowania zdecydowanie większą wagę posiada drugi wariant. W przypadku transferów wewnątrz gospodarstwa

Rysunek 3
Przepływy wewnątrzrodzinne w USA w 1990 roku

Źródło: Lee 2000:53

domowego beneficjentami są bowiem przede wszystkim dzieci i młodzież (średni wiek biorcy środków związanych z opieką nad dziećmi – 11 lat, przeciętny wiek biorcy zasobów przeznaczanych na zapewnienie wyższego wykształcenia – 20 lat), co jest – jak mi się wydaje – wystarczającym argumentem za skoncentrowaniem się na drugim przypadku.

Zgodnie z logiką rządzącą prywatnymi transferami międzypokoleniowymi, wszystkie prywatne przepływy skierowane są *per saldo* ku zstępnym, ku generacjom dzieci i wnuków (zob. szerzej Szukalski 2002), przykład potwierdzający prawdziwość tej zasady dla Polski (Topińska 1999). Średnio, rocznie każda jednostka otrzymuje 1750 USD w postaci spadków i 370 USD w formie darów, bezzwrotnych pożyczek itp. Po uwzględnieniu tzw. profilu konsumenckiego (czyli długości okresu, jaki upływa od chwili, gdy się jest „statystycznym” biorcą do momentu zmiany statusu na „przeciętnego” dawcę) okazuje się, iż typowa jednostka otrzymuje w postaci spadku łącznie 44 tys. dolarów, zaś w formie darów 5,5 tys. dolarów, razem blisko 50 tys. USD. Zdecydowanie wyższe są wartościowo kwoty uzyskiwane w ramach przepływów wewnątrz gospodarstwa domowego – łączna wartość kosztów wychowywania dziecka to 81 tys. USD, zaś koszt wydatków związanych z zapewnieniem odpowiedniego wykształcenia progeniturze to 6 tys. dolarów.

W efekcie można powiedzieć, iż aktywni zawodowo otrzymują od pokolenia swych starych rodziców znaczne co do wartości kwoty – w warunkach amerykańskich zasoby te przekazywane są przede wszystkim w postaci spadków⁴. Pamiętajmy jednakże, iż przedstawione powyżej rodzaje transferów nie wyczerpują listy wszystkich typów przepływów występujących pomiędzy poszczególnymi generacjami. Brak możliwości przeliczenia wartości salda tychże zasobów (posiadamy bowiem jedynie informacje o saldzie w połączeniu z danymi o wieku – zob. Szukalski 2002a – brak zatem danych o poziomie umieralności oraz o „cenie” danego zasobu, np. czasu czy użyczenia mieszkania) uniemożliwia włączenie ich do niniejszego opracowania.

5. SALDO TRANSFERÓW PUBLICZNYCH I PRYWATNYCH

Przedstawione powyżej dane – choć ograniczone do obszaru jednego tylko państwa – wskazują jednoznacznie na fakt, iż prywatne transfery międzypokoleniowe skierowane są w przeważającej części ku zstępnym, w przeciwieństwie do transferów publicznych. Pozostaje otwartą kwestią, czy wartość przepływów prywatnych w pełni rekompensuje te publiczne. Liczne przykłady wskazują, iż nie (zob. dane odnoszące się do 10 krajów uprzemysłowionych – Ermisch 1989, czy dane dla Niemiec – Lüth 2001). W przypadku prezentowanych w niniejszym opracowaniu za R.D. Lee danych odnoszących się do USA – jeśli ograniczymy się do transferów pomiędzy aktywnymi zawodowo a osobami

⁴ Specyfika Stanów Zjednoczonych przejawia się tym, iż w porównaniu do innych krajów naszego kręgu kulturowego mniejsza jest pomoc finansowa udzielana przez przedstawicieli generacji już nieaktywnych zawodowo pracującym. Pamiętać jednakże musimy również i o tym, że w porównaniu np. do krajów zachodnioeuropejskich niższe są również wartościowo transfery publiczne otrzymywane przez osoby stare, a tym samym niższe ich dochody i możliwości wspomagania. Dodatkowo niższe dochody na starość związane są z większą w porównaniu do Europy częstością wspomagania materialnego sędziwych rodziców przez pracujące dzieci.

w wieku emerytalnym – transfery publiczne (wydatki na zabezpieczenie socjalne oraz na ochronę zdrowia) skierowane ku osobom starym (z zastrzeżeniem dotyczącym uwzględnienia w ramach tych przepływów również i transferów intrageneracyjnych) wynoszą łącznie 104 tys. dolarów (90 tys. po korekcie), podczas gdy skierowane ku młodym transfery prywatne mają wartość o połowę niższą – 49,5 tys. dolarów.

Transfery prywatne zatem łagodzą, lecz nie rekompensują w pełni transferów publicznych. Co więcej, przewidywana w przyszłości ewolucja umieralności i stanu zdrowia spowodować może zmniejszenie jednego z typów transferów prywatnych, a mianowicie przepływów *post mortem*. W przypadku wydłużania się trwania życia przy jednoczesnym braku sukcesów w ograniczaniu niepełnosprawności i częstości zachorowań osób bardzo starych, te ostatnie mogą być zmuszone do finansowania swej egzystencji i do zakupu niezbędnych usług opiekuńczych i medycznych kosztem wielkości pozostawionego spadku. Pamiętać również musimy o tym, iż w przypadku ograniczania wartości świadczeń społecznych osoby stare zmniejszać będą wartość tak transferów *inter vivos*, jak i *post mortem*. Jednocześnie dłuższe trwanie życia oznaczać może wydłużanie się okresu pobierania świadczeń socjalnych (choć w tym wypadku istnieje – wykorzystana w USA – możliwość regulowania tego okresu przez odpowiednie przepisy określające minimalny wiek ich pobierania) i korzystania ze świadczeń zdrowotnych.

Ten mało optymistyczny obraz rozświetlić jednakże chciałbym choć nieco, zwracając uwagę na dwa fakty. Po pierwsze, prezentowane dane – choć ujęte w ramy „poetyki” koncepcji cyklu życia – jako wielkości pochodzące z analizy przekrojowej są nadmiernie „zanieczyszczone” efektami okresu i generacji, aby mogły być uznane za dokładne odzwierciedlenie długookresowych wzorców transferów międzypokoleniowych. Po drugie, uwzględnić należy sugestie licznych badaczy i do tak przedstawionego obrazu transferów międzypokoleniowych dodać należy prywatne przepływy związane z wychowywaniem i wykształceniem potomstwa. Są to wszak z punktu widzenia społeczeństwa inwestycje w potencjał ludnościowy i produkcyjny, określające przyszłe możliwości zaspokajania potrzeb całej zbiorowości.

6. PODSUMOWANIE – KTO KOGO WSPIERA?

Problematyka transferów międzypokoleniowych, a zwłaszcza ich *saldo*, poruszana jest w pracach ekonomistów i demografów od mniej więcej trzech dekad. W przypadku demografii badania na ten temat wpisane zostały w główny nurt rozwoju teorii przemian ludnościowych dzięki wpływom – aczkolwiek w coraz mniejszym stopniu potwierdzanym – pracom J.C. Caldwell’a (zob. szerzej Szukalski 2002c). W dziedzinie ekonomii nadal prace teoretyczne, choć są bardziej z punktu widzenia metodologicznego rozwinięte, nie znalazły się w głównym nurcie myśli ekonomicznej (*vide* choćby prace Behrmana, Taubmana, Pollacka, Starka, Lee; w zasadzie uwaga ta nie dotyczy Beckera, choć w jego przypadku w literaturze przedmiotu znaleźć można wiele mówiące określenie „jednoosobowa orkiestra”). Transfery międzypokoleniowe w zakresie tej dyscypliny stają się raczej coraz częściej tematem interesujących badań empirycznych, ukierunkowanych przede

wszystkim na uspokajanie czytelników katastroficznie brzmiących prognoz ekonomicznych skutków procesu starzenia się ludności.

Ów dominujący w ostatnich dwóch, trzech dekadach katastrofizm doprowadził do pojawienia się tzw. nowej filozofii moralnej, koncentrującej swe zainteresowania na kwestiach praw i obowiązków kolejnych generacji, prowadzących do sprawiedliwości i równości międzypokoleniowej, odnajdującej odzwierciedlenie również i w naukach ekonomicznych – choćby w postaci rachunkowości generacyjnej. Metoda ta pozwala na jednoznaczne określenie, kto kogo wspiera, w jakim stopniu i co należałoby zrobić, aby wszelkie niesprawiedliwe obciążenia wyeliminować (zob. szerzej Szukalski 2000). Niestety, rachunkowość generacyjna ograniczona jest do transferów publicznych – choć istnieją opracowania rozszerzające ją również na transfery prywatne (zob. np. Lüth 2001), brak wystarczająco wiarygodnych danych (*vide* choćby liczne – w większości świadome – niekonsekwencje w szacunkach Lütha) uniemożliwia wykorzystanie tak udoskonalonej metody.

Prezentowane w niniejszym opracowaniu dane jednoznacznie wskazują, iż przyszłe obciążenia osób aktywnych zawodowo związane z przebiegiem procesu starzenia się ludności będą znacząco złagodzone dzięki transferom prywatnym. Pamiętać jednakże musimy, iż te ostatnie są silnie zdeterminowane czynnikami ekonomicznymi (zamożność rodziny) i demograficznymi (liczba posiadanego potomstwa, zdrowotność i umieralność na starość), uwarunkowanymi zdecydowanie bardziej niż czynnik polityczny mentalnością, stylem życia poszczególnych jednostek.

Odpowiedź na tytułowe pytanie: „Kto kogo wspiera?”, brzmieć będzie: „To zależy od wielu czynników”. Pamiętać bowiem musimy nie tylko o saldzie przepływów publicznych i prywatnych pomiędzy dorosłymi przedstawicielami poszczególnych generacji, lecz również o przepływach związanych z wychowywaniem potomstwa. Uwzględniając te ostatnie i odwołując się do koncepcji cyklu życia powiedzieć można wręcz, iż każde kolejne pokolenie jest tak naprawdę dawcą w stosunku do następnego wskutek konieczności i chęci inwestowania w coraz droższe wychowanie i edukację swego potomstwa. Jedyną kategorią osób starych, jaka na pewno jest generalnie wspomagana publicznymi transferami przez młodsze generacje, są osoby bezdzietne, nie obciążone przepływami związanymi z wychowywaniem potomstwa występującymi wewnątrz gospodarstwa domowego i nie wykazujące – poza przekazem zasobów bratankom/siostrzeńcom – transferów pomiędzy gospodarstwami domowymi⁵. Zakończę niniejsze opracowanie w tym miejscu, bowiem jako osoba bezdzietna głębiej zastanowić się muszę nad sensem ostatniego stwierdzenia.

⁵ Niektórzy badacze stawiają wręcz pytanie, czy reformując systemy ubezpieczeń zdrowotnych i opiekuńczych przy wyznaczaniu składek nie należałoby uwzględnić takich czynników, jak stan cywilny, liczba posiadanego potomstwa, zważywszy na ich wagę dla kształtowania się przepływów prywatnych w postaci usług opiekuńczych (Höhn 1994: 32). Oznaczałoby to oczywiście dodatkowe składki dla jednostek charakteryzujących się wyższym prawdopodobieństwem korzystania z kosztownych usług sektora publicznego, czyli osób, które nie założyły rodziny, bezdzietnych, rozwiedzionych, mężczyzn. Elementy takiego podejścia są już stosowane w niektórych krajach – uwzględnianie faktu wychowywania dzieci przy określaniu stażu pracy matek dla celów emerytalnych w Francji i Niemczech.

Bibliografia

- Adamski F., 1987: *Rodzina między sacrum a profanum*. Pallottinum, Poznań
- Adamski F., 2002: *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*. Wyd. UJ, Kraków
- Adamski W., 1980: *Typy orientacji życiowych młodego i starszego pokolenia Polaków*. „Studia Socjologiczne”, nr 1
- AGB Polska, 2002: <http://www.agb.com.pl/data/index.html>
- Ajzen I., 1996: *Attitudes, Personality and Behavior (Mapping of Social Psychology)*. Open University Press, Great Britain, Milton Keynes
- Ajzen I., Fishbein M., 1980: *Understanding Attitudes and Predicting Social Behavior*. Prentice Hall Inc, NJ
- Albisetti V., 1999: *Dobrodziejstwo samotności*. Wyd. Jedność, Kielce
- Ambert A.M., 1990: *Ex-Spouses and New Spouses*. JAI Press, New York
- Ariès Ph., 1962: *Centuries of Childhood: A Social History Family Life*. Vintage Books, New York
- Astone N.M., 1999: *Family Demography and Investment in Social Capital*. „Population and Development Review”, vol. 25
- Badinter E., 1998: *Historia miłości macierzyńskiej*. Volumen, Liga Republikańska, Warszawa
- Badinter E., 1993: *XY tożsamość mężczyzny*. W.A.B. Warszawa
- Bagavos Ch., Martin C., 2000: *Low Fertility, Families and Public Policies Synthesis Report*, Annual Seminar, Seville, Spain, 15–16 September 2000, http://europa.eu.int/comm/employment_social/eoss/downloads/sevilla_200_english_en.pfd
- Baker M., 2001: *Families, Labour and Love*. UBC Press, Vancouver
- Balicki J., Frączak E., 2002: *Proces starzenia się – przedmiot studiów i badań interdyscyplinarnych*. Referat prezentowany na konferencji naukowej „Starzenie się ludności – potrzeby i wyzwania”, Łódź 6-7 czerwca 2002
- Barfield W.D., Tomaszek K.M., Flowers S.J., Iyusu S., 2002: *Contribution of Late Fetal Deaths to US Perinatal Mortality Rates, 1995-1998*. „Sem Perinat.” 26 (1)
- Bauman Z., 2000: *Ponowoczesność jako źródło cierpień*. Sic!, Warszawa
- Beck U., Beck-Gernsheim E., 2002: *Individualization. Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. SAGE Publications, London
- Becker G.S., 1981: *A Treatise on the Family*. Harvard University Press, Cambridge
- Becker G.S., 1990: *Ekonomiczne teorie zachowań ludzkich*. PWN, Warszawa
- Becker G.S., 1991: *A Treatise on the Family*. Enlarged Edition, Harvard University Press, Cambridge–London
- Becker G.S., 1993: *Human Capital. A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*. Third Edition, The University of Chicago Press, Chicago–London
- Billari F.C., Wilson C., 2001: *Convergence Towards Diversity? Cohort Dynamics in the Transition to Adulthood in Contemporary Western Europe*. MPIDR Working Paper WP 2001-039

- Blacker C.P., 1947: *Stages in Population Growth*. „Eugenics Review”, nr 39
- Blossfeld H.P., 1996: *Macrosociology, Rational Choice Theory and Time. A Theoretical Perspective on the Empirical Analysis of Social Processes*. Arbeitspapier Nr. 35, Sonderforschungsbereich 186 der Universität Bremen, Bremen
- Bogacka H., Mantorska T., Stokowski F., 1988: *Ruch naturalny ludności i reprodukcja ludności według województw w latach 1950-1987 (w nowym podziale administracyjnym)*. SGPiS, Warszawa
- Bojarski W., 1984: *Podstawy analizy i inżynierii systemów*. PWN, Warszawa
- Bolesławski L., 2001: *Urodzenia pozamatażeńskie i małżeńskie w latach 1989-2000*. „Wiadomości Statystyczne”, nr 11
- Bongaarts J., Bulatao R.A. (red.), 2000: *Beyond Six Billion. Forecasting the Worlds Population*. National Academy Press, Washington, D.C.
- Boreczko I., 1983: *Z badań nad hierarchią wartości i aspiracjami młodzieży*. „Nowa Szkoła”, nr 6
- Borowicz R., 1982: *Struktura wartości młodzieży*. Acta Universitatis Nicolai Copernici. „Socjologia Wychowania”, t. IV, Toruń
- Borowik I., 1997: *Procesy instytucjonalizacji i prywatyzacji religii w powojennej Polsce*, Wyd. UJ, Kraków
- Borowik I., 2002: *Od totalitaryzmu do demokracji. Polska jako laboratorium przekształceń tożsamości Kościoła katolickiego*, w: J. Drabina (red.), *Religie i religijność w Polsce*, Wyd. UJ, Kraków
- Borowik I., Doktor T., 2001: *Pluralizm religijny i moralny w Polsce*. Nomos, Kraków
- Borowski S., 1983: *Szkice z teorii reprodukcji ludności*. Ossolineum, Wrocław
- Brzeziński Z., Szamotulska K., 1994: *The Widening Gap in Low Birth Weight Rates between Extreme Social Groups in Poland during 1985-1990*. „Paediatric and Perinatal Epidemiology”, nr 8
- Budrowska B., 2000: *Macierzyństwo jako punkt zwrotny w życiu kobiety*. Funna, Wrocław
- Bugajska U., 1985: *Modele młodości i dorosłości w środowisku studenckim*. „Kultura i Społeczeństwo” nr 4
- Bujak F., 1903: *Żniąca. Wieś powiatu limanowskiego*. G. Gebethner i Spółka, Kraków
- Callahan D., 1988: *Ethics and Population Limitation*, w: K.S. Shrader-Frechette (red.), *Environmental Ethics*. The Boxwood Press [b.m.w.]
- Cameron J., 1990: *Why Have Children? A New Zeland Case Study*. Canterbury University Press, Christchurch
- Cameron J., 1997: *Without Issue: New Zealanders Who Choose Not to Have Children*. Canterbury University Press, Christchurch
- Casterline J.B., 2001: *Diffusion Processes and Fertility Transistion*. National Akademy Press, Washington D.C.
- Chavez L., Miller J.J., 1998: *Legal Immigration Is Not a Serious Problem*, w: T.L. Roleff (red.), *Immigration. Opposing Viewpoints*. Greenhaven Press Inc, San Diego, CA
- Chazan B., Świątek E., Troszyński M., Leibschang J., 1998: *Analiza przyczyn martwych urodzeń i zgonów noworodków w 39 województwach w roku 1997*. „Klin. Perinat. Gin.”, t. XXVII
- Cheli G., 1992: *Troska o migrantów*. „L'Osservatore Romano” (wydanie polskie), nr 11
- Cherlin A., 1992: *Marriage, Divorce, Remarriage*. Harvard University Press, Cambridge

- Chesnais J.C., 1992: *The Demographic Transition. Stages, Patterns, and Economic Implications. A Longitudinal Study of Sixty-Seven Countries Covering the Period 1720-1984*. Clarendon Press, Oxford
- Chmielarczyk W., Romejko J., Wronkowski Z., Zwierko M., 1996: *Trendy zachorowań na raka płuca w Warszawie i wybranych terenach wiejskich w latach 1975-1988*. „Nowotwory”, nr 46
- Chojnicki Z., 1996: *Geografia społeczno-ekonomiczna wobec transformacji systemowej w Polsce*. „Przegląd Geograficzny”, z. 1-2
- Cieślak M., Ditmann P., Kuroпка I., Oktabska E., Pawlukowicz R., Radzikowska B., 1990: *Rozwój demograficzny Polski – analiza i prognozowanie*. SGPiS, Warszawa
- Coleman D., Schofield R. (red.), 1986: *The State of Population Theory. Forward from Malthus*. Basil Blackwell Inc., New York
- Coleman J.S., 1990: *Foundations of Social Theory*. Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Courgeau D., Lelièvre E., 1997: *Changing Paradigm in Demography*. „Population: An English Selection”, vol. 9
- Czaczkowska E.T., 2002: *Kościół traci młodych*. „Rzeczpospolita” z 04.11
- Czekanowski P., 2002: *Rodzina w życiu osób starszych i osoby starsze w rodzinie*, w: B. Synak (red.), *Polska starość*. Wyd. UG, Gdańsk
- Czeredrecka B., 1988: *Potrzeby psychiczne sierot społecznych*. Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa
- Darroch J., Frost J., Singh S. and the Study Team, 2001: *Teenage Sexual and Reproductive Behaviour in Developed Countries. Can More Progress be Made?*. The Alan Guttmacher Institute, New York–Washington
- Dąbrowska-Caban Z., 1999: *Sytuacja dzieci w Polsce w okresie przemian*. „Problemy Rodziny”, nr 5-6
- de Dios Vial Correa J., 1999: *Klonowanie człowieka: technika w służbie dehumanizacji?*, w: B. Chyrowicz (red.), *Klonowanie człowieka. Fantazje – Zagrożenia – Nadzieje*. Wyd. Nauk. KUL, Lublin
- De Mause L. (red.), 1974: *The History of Childhood*. The Psycho-history Press, New York
- De Wols P., Bertrand F., Verinolen M., Beckers R., 1989: *Perinatal Mortality in Belgium*. „Biol. Neonate.”, nr 55
- Denmark, France, 2001: „Migration News”, December, vol. 8, nr 12
- Dębski A., 1986: *Jesteśmy razem*. „Kalendarz Ewangelicki”
- Didkowska J., Wojciechowska U., Tarkowski W., Zatoński W., 2002: *Nowotwory złośliwe w Polsce w 1999*. „Biuletyn Centrum Onkologii Instytutu im. M. Skłodowskiej-Curie”, Warszawa
- Dobosz-Sztuba A., 1989: *Typy i cechy rodziny zrekonstruowanej*. „Problemy Rodziny”, nr 1
- Domański H., 1995: *Równouprawnienie. Stereotyp tradycyjnego podziału ról*, w: A. Titkow, Domański H. (red.), *Co to znaczy być kobietą w Polsce*. IFiS PAN, Warszawa
- Doniec R., 1995: *Wartości osobowe w systemie wartości rodziny miejskiej w układzie międzypokoleniowym*, w: F. Adamski (red.), *Wartości – Społeczeństwo – Wychowanie: studia z pedagogiki społecznej*. Wyd. UJ, Kraków
- Doniec R., 2001: *Rodzina wielkiego miasta. Przemiany społeczno-moralne rodziny w świadomości trzech pokoleń*. Wyd. UJ, Kraków
- Dorejko P., 1990: *Modernizacja – nuklearyzacja rodziny – zmniejszenie płodności*, w: M. Okólski (red.), *Teoria przejścia demograficznego*. PWE, Warszawa

- Dorżapf R., 1997: *Eros, małżeństwo, Lucyfer w pludrach. Dzieje obyczajowości seksualnej*. Uraeus, Gdynia
- Duch-Krzysztosek D., 1998: *Małżeństwo, seks, prokreacja. Analiza socjologiczna*. Wyd. IFiS PAN, Warszawa
- Durkheim E., 1979: *Le suicide*, w: A. Sułek (red.), *Logika analizy socjologicznej. Wybór tekstów*. Wyd. UW, Warszawa
- Duszpasterstwo osób rozwiedzionych żyjących w nowych związkach. Zalecenia XIII Zgromadzenia Plenarnego Papieskiej Rady ds. Rodziny*, 1997: „L'Osservatore Romano” (wydanie polskie), nr 6
- Dyczewski L., 1980: *System wartości w świadomości młodego pokolenia*. „Roczniki Nauk Społecznych”, nr 8
- Dyczewski L., 1991: *Los dziecka poczętego*, w: J. Gałkowski, J. Gula (red.), *W imieniu dziecka poczętego*. Wyd. KUL, Rzym–Lublin
- Dyczewski L., 1995: *Kultura polska w procesie przemian*. Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin
- Dyczewski L., 1998: *Wartości dorastającego pokolenia Polaków w okresie transformacji systemowej*, w: T. Sołtysiak, I. Łabuć-Kryski, (red.), *Trudne problemy dorastającego pokolenia*. Wyd. Uczelniane WSP, Bydgoszcz
- Dyoniziak R., 1965: *Młodzieżowa podkultura*. WP, Warszawa
- Dyoniziak R., 1995: *Postacie miłości. Przeobrażenia obyczajowe w Europie zachodniej i w Polsce*. Universitas, Kraków
- Easterlin R.A., 1978: *The Economics and Sociology of Fertility: A Synthesis*, w: Ch. Tilly (red.), *Historical Studies of Changing Fertility*. Princeton University Press, Princeton, N.J.
- Elias Th., 2001: *Immigration Opponents Ignore the Economic Contributions of Illegal Immigrants*, w: H. Cothran (red.), *Illegal Immigration. Current Controversies*. Greenhaven Press, San Diego CA
- Ermisch J., 1989: *Intergenerational Transfers in Industrialized Countries. Effects of Age Distribution and Economic Institutions*. „Journal of Population Economics”, nr 1
- EU: *Danes, Immigration, Enlargement*, 2002: „Migration News”, August, vol. 9, nr 8
- EU: *Population, Enlargement*, 2002: „Migration News”, September, vol. 9, nr 9
- EU: *Seville, Enlargement*, 2002: „Migration News”, July, vol. 9, nr 7
- Fetzer J.S., 2000: *Public Attitudes toward Immigration in the United States, France, and Germany*. Cambridge University Press, New York
- Fishbein M., 1975: *Attitude, Intention and Behavior. An Introduction to Theory and Research*. Addison-Wesley cop., Reading, Mass.
- France – Suburbs, 2001: „Migration News”, November, vol. 8, nr 11
- Francuz P., 2002: *Poznawcze konsekwencje częstości oglądania telewizyjnych programów informacyjnych*, w: *Psychologia w perspektywie XXI wieku. XXXI Zjazd Naukowy Polskiego Towarzystwa Psychologicznego*. TN KUL, Lublin
- Frątczak E., 1989: *Droga życiowa – biografia rodzinna, zawodowa i migracyjna*. GUS, SGPiS, Warszawa
- Frątczak E., 1996: *Kohortowa analiza płodności na podstawie wyników polskiego badania retrospektywnego 1988 „Droga życiowa – biografia rodzinna, zawodowa i migracyjna”*. PTD, Warszawa

- Frątczak E., 1999a: *Zmiany płodności*, w: I. E. Kotowska (red.), *Przemiany demograficzne w Polsce w latach 90. w świetle koncepcji drugiego przejścia demograficznego*. SGH, Warszawa
- Frątczak E., 1999b: *Zmiany wzorca płodności kobiet w Polsce w okresie transformacji – pomiar i interpretacja*, w: E. Frątczak, I. Sobczak (red.), *Dzielnosc kobiet polskich w okresie transformacji ustrojowej*. PTD, Warszawa
- Frątczak E. 1999c: *Modelowanie cyklu życia jednostki i rodziny, teoria i praktyka*. SGH, Warszawa
- Frątczak E., 2001: *Rodzinne tablice trwania życia. Polska 1988/1989, 1994/1995*. SGH, Warszawa
- Frątczak E., Józwiak J., Paszek B., 1991: *Metodyka badań cyklu życia jednostki i rodziny – wybrane aspekty*. SGH, Warszawa
- Frątczak E., Pęczkowski M., 2002: *Zmiany w postawach i zachowaniach reprodukcyjnych młodego i średniego pokolenia Polek i Polaków i ich wpływ na proces formowania związków, rodzin, gospodarstw domowych*. Podręcznik Użytkownika Systemu SAS, Szkoła Główna Handlowa, SAS Institute Polska, Warszawa
- Frątczak E., Ptak-Chmielewska A., 2001a: *Fertility and Family Life Cycle Changes in Poland and the Second Demographic Transition*. Poster prezentowany na konferencji „The Second Demographic Transition in Europe”, Bad Herrenalb, Niemcy, czerwiec 2001
- Frątczak E., Ptak-Chmielewska A., 2001b: *Zmiany w płodności i cyklu życia rodziny w Polsce w kontekście drugiego przejścia demograficznego*. Poster prezentowany na sesji inauguracyjnej I Kongresu Demograficznego w Polsce, Warszawa, 15 listopada 2001
- Frątczak E., Sobczak J. (red.), 2000: *Dzielnosc kobiet polskich w okresie transformacji ustrojowej*. Warszawa
- Freedman R., 1975: *The Sociology of Fertility*. Oxford University Press, New York
- Fretts R.C., Boyd M.E., Usher R.H., Uster H.A., 1992: *The Changing Pattern of Fetal Death, 1961-1988*. „Obst. Gynecol.” nr 79
- Freud Z., 1990: *Życie seksualne człowieka*. Sfinks, Warszawa
- Freville J., 1956: *L'Epouvantail Malthusien*. Ed. Sociales, Paris
- Fromm E., 1973: *O sztuce miłości*. PIW, Warszawa
- Fukuyama F., 2000: *Wielki wstrząs*. Politeja, Warszawa
- Gałkowska A., 1995: *Matężństwo rodziców a obraz siebie*. „Problemy Rodziny”, nr 5
- Gałkowska A., 1999: *Percepcja powodzenia matężństwa rodziców a społeczny obraz ich dorosłych dzieci*. TN KUL, Lublin
- Gałkowska A., 2002: *Zasięgi oddziaływania jakości matężństwa rodziców na dzieci w ich dorosłym życiu*. „Matężństwo i Rodzina”, nr 1
- Gaś P., 1995: *Godność kobiety – biblijne spojrzenie na funkcje i role kobiety*, cz. I i II. „Zwiastun”, nr 22 i 23
- Gawlina Z., 2001: *Plany życiowe młodzieży a jej poczucie wsparcia psychicznego w rodzinie*. „Roczniki Socjologii Rodziny”, Poznań
- Geddes A., 2000: *Immigration and European Integration. Towards Fortress Europe?* Manchester University Press, Manchester–New York
- Gee E.M., 2002: *Misconceptions and Misapprehensions about Population Ageing*. „International Journal of Epidemiology”, nr 31
- Giele J.Z., Elder Jr. G.H., 1998: *Methods of Life Course Research. Qualitative and Quantitative Approaches*. SAGE Publications, London
- Godfrejów A., 1999: *Kobiety i mężczyźni*. „Słowo i Myśl”, nr 3-4(28-29)

- Golinowska S., 1994: *Polityka społeczna państwa w gospodarce rynkowej. Studium ekonomiczne*. PWN, Warszawa
- Gołata E., 1990: *Studia nad terytorialnym zróżnicowaniem płodności kobiet w Polsce*. SGPiS, Warszawa
- Goodson P., Evans A., Edmundson E., 1997: *Female Adolescents and Onset of Sexual Intercourse: A Theory – Based Review of Research from 1984-1994*. „Journal of Adolescent Health”, nr 21
- Góralski W., 1989: *Kościelne prawo małżeńskie*. Płockie Wydawnictwo Diecezjalne, Płock
- Grabecki M., 2002: *Proces starzenia się ludności byłego województwa płockiego. Stan obecny i perspektywy*, w: *Proces starzenia się ludności – potrzeby i wyzwania*, Sesja problemowa, Łódź
- Grodzki A., 1986: *Zmiany w zakresie seksualizmu kobiet w Polsce w okresie minionego ćwierćwiecza*. „Problemy Rodziny”, nr 5(149)
- Grzegorzczak A., 1970: *Schematy i człowiek*, za: M. Ossowska, *Normy moralne – próba systematyzacji*. PWN, Warszawa
- Hardin G., 1988: *The Tragedy of the Commons*, w: K.S. Shrader-Frechette (red.), *Environmental Ethics*. The Boxwood Press
- Harris C.C., 1989: *Inter Individual Variation among Humans in Carcinogen Metabolism, DNA Formation and DNA Repair*. „Carcinogenesis”, nr 10
- Harven T.K., 2000: *Families, History and Social Change*. Westview Press, Boulder Co
- Hawe P., Shiell A., 2000: *Social Capital and Health Promotion: a Review*. „Social Science and Medicine”, nr 51
- Haynes M., 1999: *Setting the Limits to Europe as an „Imagined Community”*, w: G. Dale, M. Cole (red.), *The European Union and Migrant Labour*. Berg Editorial Offices, Oxford–New York
- Henrad J.C., 1996: *Cultural Problems of Ageing Especially Regarding Gender and Intergenerational Equity*. „Social Science and Medicine”, nr 43
- Hird M.J., Abshoff K., 2000: *Women Without Children: A Contradiction in Terms?* „Journal of Comparative Family Studies”, vol. XXXI, nr 3
- Hird R.R., Browning S.L., 2000: *Women Without Children: A Contradiction in Terms?* „Journal of Comparative Family Studies”, vol. XXXI, nr 3
- Hoffmann-Nowotny H.-J., 1988: *Structural and Cultural Determinants of Europes Second Demographic Transition*. „Bevolking and Gezin”, nr 1
- Höhn Ch., 1994: *Ageing and the Family in the Context of Western-type Developed Countries*, w: *Ageing and the Family*. Proceedings of the UN international conference on aging populations in the context of the family, Kitakyusnu (Japan), 15-19 October 1990, United Nations, New York
- Holzer J.Z., 1999: *Demografia*. PWE, wyd. V, Warszawa
- Holzer J.Z., 2001: *Demograficzne uwarunkowania rozwoju Polski*. „Wiadomości Statystyczne”, nr 1
- Holzer J.Z., Józwiak J., 1981: *Próba wyznaczenia optymalnej liczby urodzeń dla osiągnięcia ustabilizowanej struktury płci i wieku ludności Polski w roku 2000*. „Studia Demograficzne”, nr 1(63)
- Holzer J.Z., Kowalska I. 1997: *Fertility and Family Surveys in Countries of the ECE Region*. Standard Country Report Poland, UN, New York and Genewa
- Holzer J.Z., Młacki B., 1980: *Wyznaczanie roczników wyżu i niżu demograficznego w Polsce. Zakres fawowania liczebności wybranych grup wieku*. „Studia Demograficzne” 3-4(61-62)
- Holyst B., 2002: *Suicydologia*. Lexis Nexis, Warszawa
- Hosmer D.W., Lemeshow S., 1989: *Applied Logistic Regression*. New York

- Iglicka K., 2000: *Immigration Movements from and into Poland in the Light of the East – West European Migration*. „ISS Working Papers”, nr 33
- Ignatczyk W., 1990: *Postawy małżeńskie i prokreacyjne młodzieży polskiej stanu wolnego. Studium statystyczno-demograficzne*. SGPiS, Warszawa
- Inglehart R., 1977: *The Silent Revolution Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton University Press, Princeton, N.J.
- Inglehart R., 1997: *Modernization and Postmodernization Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton University Press, Princeton, N.J.
- Inglehart R., 1998: *Human Values and Beliefs a Cross-cultural Sourcebook: Political, Religious, Sexual, and Economic Norms in 43 Societies*. University of Michigan Press, Ann Arbor, Mich.
- Inglehart R., Abramson P.R., 1994: *Economic Security and Value Change*. „The American Political Science Review”, vol. 88, nr 2
- Izdebski Z., 1997: *Zachowania prozdrowotne i seksualne w aspekcie HIV/AIDS w Polsce*. Warszawa: Studio Poligraficzne MZiOS, UNDP
- Jaczewski A., Radomski J., 1980: *Raport z badań nad seksualizmem dzieci i młodzieży w Polsce, w: Młodzież wobec seksu, małżeństwa i rodziny*. TPR, Warszawa
- Jagiello K., 2000: *Niemcy na kocią łapę*. „Życie” z 8-9.04
- Jakóbk K., Kurkiewicz J., Pocięcha J., Soja E. (red.): *Ekonomiczne i społeczne konsekwencje osiągnięcia wieku emerytalnego przez generacje powojennego wyżu demograficznego*. Wyd. AE w Krakowie, Kraków (w druku)
- Jan Paweł II, 1979: *Redemptor Hominis*. Pallotinum, Poznań
- Jan Paweł II, 1981 a: Adhortacja apostołska *Familiaris consortio*. Polyglotta, Rzym
- Jan Paweł II, 1981 b: Encyklika *Laborem exercens*, w: *Dokumenty nauki społecznej Kościoła*, cz. II. Wyd. KUL, Rzym–Lublin 1987
- Jan Paweł II, 1984: *Każda polityka demograficzna musi szanować osobę ludzką*. Przemówienie do Sekretarza Generalnego Międzynarodowej Konferencji na temat Zaludnienia, „L'Osservatore Romano” (wydanie polskie), nr 8
- Jan Paweł II, 1987: Encyklika *Sollicitudo rei socialis*. „L'Osservatore Romano” (wydanie polskie) 1988, nr 1
- Jan Paweł II, 1988: *Mulieris dignitatem*, 15 sierpnia, Watykan Liberia Editrice Vaticana
- Jan Paweł II, 1993: *Bliźni, którego trzeba kochać*. Przemówienie do uczestników zgromadzenia plenarnego Papieskiej Rady ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżnych, „L'Osservatore Romano” (wydanie polskie) 1994, nr 2
- Jan Paweł II, 1994a: List Apostolski *Ordinatio Sacerdotalis*, 22 maja 1994. <http://www.pap.com.pl/papalisty/5.htm>
- Jan Paweł II, 1994b: List do rodzin *Gratissimam sane*, z okazji Roku Rodziny. „L'Osservatore Romano” (wydanie polskie), nr 3; <http://www.gratissimam.htm>
- Jan Paweł II, 1995: Encyklika *Evangelium vitae*. Wyd. M, Kraków
- Jan Paweł II, 1999a: *W obronie rodziny i jej praw*. Przemówienie Ojca Świętego do uczestników zgromadzenia plenarnego Papieskiej Rady ds. Rodziny, „L'Osservatore Romano” (wydanie polskie), nr 11
- Jan Paweł II, 1999 b: *List do osób w podeszłym wieku*. „L'Osservatore Romano” (wydanie polskie), nr 12
- Jan Paweł II, 1999c: *W trosce o godność kobiety*, audyencja generalna. <http://www.papa.com.pl/papalisty/4.htm>

- Jan Paweł II, 2001: *Duszpasterstwo migrantów zadaniem współczesnego Kościoła*. Oredzie Ojca Świętego na Światowy Dzień Migranta, „L'Osservatore Romano” (wydanie polskie), nr 5
- Jan Paweł II, 2002: *Ludzie starsi w życiu społeczeństwa*. List papieski do uczestników II Światowego Zgromadzenia poświęconego problemom starzenia się ludności, „L'Osservatore Romano” (wydanie polskie), nr 6
- Jan XXIII, 1961: Encyklika *Mater et magistra*, w: *Dokumenty nauki społecznej Kościoła*, t. 1. Wyd. KUL, Rzym–Lublin 1987
- Jarosz M., 1997: *Samobójstwa*. PWN, Warszawa
- Jarosz M., 1980: *Samoniszczenie. Samobójstwo. Alkoholizm. Narkomania*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Warszawa–Wrocław–Kraków
- Jefferys M., 1996: *Cultural Aspects of Ageing: Gender and Intergenerational Issues*. „Social Science and Medicine”, nr 43
- Johnson A., Wadsworth J., Wellings K., Field J., Bradshaw S., 1994: *Sexual Attitudes and Lifestyles*. Oxford Blackwell Scientific Publications, London
- Jonas H., 1996: *Zasada odpowiedzialności. Etyka dla cywilizacji technologicznej*. Platan, Kraków
- Jong Gierveld J. de., De Valk H., Blommesteijn M., 2001: *Living Arrangements of Older Persons and Family Support in More Developed Countries*. „Living Arrangements of Older Persons, Population Bulletin of the United Nations”, UN, New York
- Jóźwiak J., 1999: *Zmiana paradygmatu w demografii*, w: I.E. Kotowska (red.), *Przemiany demograficzne w Polsce w latach 90-tych w świetle koncepcji drugiego przejścia demograficznego*. SGH, Warszawa
- Jóźwiak J., Kotowska I.E., 1995: *Sytuacja demograficzna Polski u progu XXI w.* „Studia Demograficzne”, nr 4
- Kalus A., 2001: *Matżeństwa bezdzietne z wyboru w świetle literatury psychologicznej*. „Problemy Rodziny”, nr 4-6
- Keller S., 1971: *Does the Family Have a Future*. „Journal of Comparative Family Studies”, Spring
- Kelm A., 2000: *Węzłowe problemy pedagogiki opiekuńczej*. Żak, Warszawa
- Kluzowa K., 1999: *Polska rzeczywistość demograficzna: stan aktualny i perspektywy*. „Służba Życiu”, nr 12
- Kluzowa K., Kusz F., Slany K., 1991: *Matżeństwa powtórne w Polsce: typy – przyczyny powstania – funkcjonowanie*. Wyd. UJ, Kraków
- Kluzowa K., Slany K., 1992: *Satysfakcja małżeńska w związkach powtórnych*. „Problemy Rodziny”, nr 1
- Kluzowa K., Slany K., 1993a: *Powtórne matżeństwa osób w starszym wieku w aspekcie demograficznym*. „Problemy Rodziny”, nr 3
- Kluzowa K., Slany K., 1993b: *Powtórne matżeństwa osób w starszym wieku w aspekcie socjologicznym*. „Problemy Rodziny”, nr 4
- Kocik L., 2002: *Wzory matżeństwa i rodziny. Od tradycyjnej jednorodności do współczesnych skrajności*. Krakowska Szkoła Wyższa im. A.F. Modrzewskiego, Kraków
- Koestler A., 1990: *Poza Erosem i Tanatosem*. „Literatura na Świecie”, nr 8(229)
- Kohler H.-P., 2000a: *Fertility Decline as a Coordination Problem*. „Journal of Development Economics”, nr 63(2)
- Kohler H.-P. 2000b: *Social Interaction and Fluctuations in Birth Rates*. „Population Studies”, nr 54(2)

- Kohler H.P., 2001: *Fertility and Social Interaction. An Economic Perspective*. University Press, Oxford
- Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, 1965: *Dokumenty nauki społecznej Kościoła*, cz. I. Wyd. KUL, Rzym-Lublin 1987
- Koseła K. (red.), 1993: *Młodym być... Młodzież szkolna 92*. CBOS, Warszawa
- Kotowska I.E., 1998: *Teoria drugiego przejścia demograficznego a przemiany demograficzne w Polsce w latach 1990*. „*Studia Demograficzne*”, nr 4
- Kotowska I.E. (red.), 1999: *Przemiany demograficzne w Polsce w latach 90. w świetle koncepcji drugiego przejścia demograficznego*. Szkoła Główna Handlowa, Warszawa
- Kotowska I.E., 2000: *Skutki przewidywanych zmian liczby i struktury ludności Polski*. „*Gospodarka Narodowa*”, nr 11-12
- Kowalska J., 1993: *Przemiany rodziny i wzorce dzietności. Polska 1991*. Raport z badań Instytutu Statystyki i Demografii Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa
- Kozak S., 1986: *Sieroctwo społeczne*. PWN, Warszawa
- Kramer R., 1973: *Antyrodzice*. „*Forum*”, nr 12
- Kromolicka B., 1998: *Przystosowanie szkolne uczniów z rodzin zrekonstruowanych*. „*Problemy Rodziny*”, nr 1
- Kronebusch K., Schlesinger M., 1994: *Intergenerational Transfers*, w: V.L. Bengtson, R.A. Harootyan (eds.), *Intergenerational Linkage. Hidden Connections in American Society*. Springer, New York
- Kuciarska-Ciesielska M., Marciniak G., Nowak L., Obuchowska R., Pecyna M.B., Szeffler S., 1997: *Uwarunkowania zachowań prokreacyjnych rodzin polskich*. GUS, Warszawa
- Kuciarska-Ciesielska M., Nowak L., Smoliński Z., 1990: *Postawy prokreacyjne młodych małżeństw „Ankieta nowożeńców 1985”*. SGPiS, Warszawa
- Kuijsten A., 1999: *Household, Families and Kin Networks*. Kluwer Academic-Plenum Publishers, New York-Boston-Dordrecht-London-Moscow
- Kunicki-Goldfinger W., 1993: *Znikąd donikąd*. PIW, Warszawa
- Kurkiewicz J., 1992: *Podstawowe metody analizy demograficznej*. PWN, Warszawa
- Kurkiewicz J., Pocięcha J., Zajac K., 1991: *Metody wielowymiarowej analizy porównawczej w badaniach rozwoju demograficznego*. SGH, Warszawa
- Kwiecińska E., Kwieciński Z., 1977: *Młodzież wobec naczelnych wartości życia*. „*Nauczyciel i Wychowanie*”, nr 4
- Landry A., 1934: *La révolution démographique. Etudes et essais sur les problèmes de la population*. Librairie Sirey, Paris
- Laskowski J., 1987: *Opinie młodzieży o czystości przedmałżeńskiej*. „*Chrześcijanin w Świecie*”, nr 163
- Latuch K., 1999: *Ankietowe badania demograficzne w systemie statystyki publicznej w Polsce w latach 1963-1995*. „*Biuletyn Informacyjny Polskiego Towarzystwa Demograficznego*”, nr 18/B, Warszawa
- Lee R.D., 1997: *Intergenerational Relations and the Elderly*, w: L.W. Wachter, C.E. Finch (red.), *Between Zeus and the Salmon. Biodemography of Longevity*. National Academy Press, Washington
- Lee R.D., 2000: *Intergenerational Transfers and the Economic Life Cycle: A Cross-cultural Perspective*, w: A. Mason, G. Tapinos (red.), *Sharing the Wealth. Demographic Change and Economic Transfers between Generations*. Oxford University Press, Oxford-New York

- Leibenstein H., 1963: *Rozwój i zacofanie gospodarcze. Studia z teorii rozwoju gospodarczego*. PWN, Warszawa
- Leslie G.R., 1973: *The Family in Social Context*. London
- Lesthaeghe R., 1983: *A Century of Demographic and Cultural Change in Western Europe: An Exploration of Underlying Dimensions*. „Population and Development Review”, nr 3
- Lesthaeghe R., 1991: *The Second Demographic Transition in Western Countries: An Interpretation, Interuniversity Programme in Demography*. „Working Paper”, nr 2, Brussels
- Lesthaeghe R., 1998: *On Theory Development: Applications to the Study of Family Formation*. „Population and Development Review”, vol. 24, nr 1
- Lesthaeghe R., 2000: *Europes Demographic Issues: Fertility, Household Formation and Replacement Migration, IPD-WP 2000-6*. Paper prepared for the UN expert group meeting on policy responses to population decline and ageing, New York, October 16-18
- Lesthaeghe R., 2002: *Europes Demographic Issues: Fertility, Household Formation and Replacement Migration. Global Population Issues – the Human Dimension*, Ervez Drukwerk, Zoetermeer
- Lesthaeghe R., Moors G., 1994: *Explorer la diversité des formes familiales et domestiques: théorie économiques ou dimensions culturelles*. „Population”, nr 6
- Lesthaeghe R., Moors G., 1996: *Living Arrangements, Social Economic Position, and Values Among Young Adult: A Pattern Description for France, West Germany, Belgium and Netherlands, 1990*, w: D. Coleman (red.), *Europes Population in the 1990s*, Oxford University Press, Oxford
- Lesthaeghe R., Moors G., 2000: *Recent Trends in Fertility and Household Formation in the Industrialized World, IPD-WP 2000-2*. Paper prepared for the Welfare Policy Seminar to be held at the National Institute of Population and Social Security Research, Tokyo, March 14
- Lesthaeghe R., Neels K., 2002: *From the First to the Second Demographic Transition: An Interpretation of the Spatial Continuity of Demographic Innovation in France, Belgium and Switzerland*. „European Journal of Population”, vol. 18, nr 4
- Lesthaeghe R., Surkyn J., 2000: *Value Orientations and the Second Demographic Transition in Northern, Western and Southern Europe: an Update*. Interface Demography, Vrije Universiteit Brussel, IDP-WP 2000-4
- Lesthaeghe R., Surkyn J., 2001: *New Forms of Household Formation in Central and Eastern Europe: Are They Related to Newly Emerging Value Orientations?*. Unpublished paper
- Lesthaeghe R., van de Kaa D.J., 1986: *Twee demografische transitities*, w: R. Lesthaeghe, D.J. van de Kaa (red.), *Bevolking – Groei en Krimp*, Van Loghum-Slaterus, Deventer
- Lewowicki T., 1987: *Aspiracje dzieci i młodzieży*. PWN, Warszawa
- Lew-Starowicz Z., Szczerba K., 1995: *Nowoczesne wychowanie seksualne*. Warszawa
- Liefbroer A., 1999: *From Youth to Adulthood*, Kluwer Academic-Plenum Publishers, New York-Boston-Dordrecht-London-Moscow
- Liefbroer A., Jong Gierveld J. de., 1995: *Living Arrangements, Socio-economic Resources, and Health*, w: C.P.M. Knipscheerer, and others, *Living Arrangements and Social Networks of Older Adults*. Vrije University Press, Amsterdam
- Lipiec J., 1979: *Ontologia świata realnego*. PWN, Warszawa
- Lipiec J., 1997: *Wolność i podmiotowość człowieka*. FALL, Kraków
- Lipiec J., 2001: *Świat wartości: wprowadzenie do aksjologii*. FALL, Kraków
- Lipiec J., 1992: *W przestrzeni wartości: studia z ontologii wartości*. Harcerska Oficyna Wydawnicza, Kraków
- List Kongregacji Nauki Wiary do biskupów Kościoła katolickiego o duszpasterstwie osób homoseksualnych*, 1986: „L'Osservatore Romano” (wydanie polskie) 1992, nr 10

- Lloyd-Sherlock P., 2000: *Population Ageing in Developed and Developing Regions: Implication for Health Policy*. „Social Science and Medicine”, nr 51
- Loury G., 1977: *A Dynamic Theory of Racial Income Differences*, w: P.A. Wallace, A. Le Mund (red.), *Women, Minorities, and Employment Discrimination*, Lexington Books, [b.m.w.]
- Ludność związana z rolnictwem, 1997: Część 1. Powszechny Spis Rolny 1996, GUS, Warszawa
- Luszniewicz A., 1982: *Statystyka społeczna*. PWE, Warszawa
- Luter M., *List do zakonnic z Wittenbergi*, 6 sierpnia 1524 roku. <http://luteronline3.w.interia.pl/dpisma/luter5.htm>
- Lüth E., 2001: *Private Intergenerational Transfers and Population Aging. The German Case*. Physica-Verlag, Heidelberg
- Lutz, W., Sanderson W., 2001: *Toward a Concept of Population Balance Considering Age-Structure. Human Capital and Intergenerational Equity*, Interim Report IR-01-003
- Luxton M., 1997: *Feminism and Families*. Frenwood Publishing, Halifax
- Lopatkowa M., 1983: *Samotność dziecka*, WSiP, Warszawa
- Madaras L., 1994: *Co się dzieje z moim ciałem? Książka dla dziewcząt*. W.A.B., Warszawa
- Majkowski W., 1997: *Czynniki dezorganizacji współczesnej rodziny polskiej*, Wydawnictwo Księży Sercanów, Kraków
- Malewska H., 1969: *Kulturowe i psychospołeczne determinanty życia seksualnego*. PWN, Warszawa
- Malinowski B., 1913: *The Family among the Australian Aborigenes*. Hodder and Stoughton, London
- Małuszyńska E., 1993: *Regionalne zróżnicowanie zmienności struktur gospodarczych*. AE, Poznań
- Mandal E., 2000: *Podmiotowe i interpersonalne konsekwencje stereotypów związanych z płcią*. Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice
- Marciniak G., 2001: *Prognoza gospodarstw domowych do 2030 r. – zróżnicowanie wg województw, w: Sytuacja Demograficzna Polski – raport 2000-2001*. Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa
- Mariański J., 1995: *Młodzież między tradycją i ponowoczesnością*. Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin
- Mariański J., 1991: *Kondycja religijna i moralna młodych Polaków*. Nomos, Kraków
- Mariański J., 1998: *Kościół katolicki w społeczeństwie obywatelskim: refleksje socjologiczne*. Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin
- Marshall B., 2000: *Europe in Change. New Germany and Migration in Europe*. Manchester University Press, Manchester–New York
- Martin J.A., Hoyert D.L., 2002: *The National Fetal Death File*. „Sem. Perinat.”, nr 26(1)
- Martino R., 1994: *Szacunek dla życia i solidarny rozwój narodów*. Przemówienie stałego obserwatora Stolicy Apostolskiej przy ONZ wygłoszone na międzynarodowej konferencji ONZ na temat zaludnienia i rozwoju w Kairze, „L'Osservatore Romano” (wydanie polskie), nr 11
- Mason K.O., 1997: *Gender and Demographic Change: What do we Know?*, w: G.W. Jones et al. (red.), *The Continuing Demographic Transition*. Clarendon Press, Oxford
- Mason M.A., Skolnick A., Sugarman A.D., 1998: *All Our Families. New Policies for a New Century*. Oxford University Press, New York
- Mc Donald P., 2000: *Gender Equity in Theories of Fertility Transition*. „Population and Development Review”, vol. 26, nr 3

- Meadows D.H., Meadows D.L., Randers J., 1995: *Przekraczanie granic. Globalne załamanie, czy bezpieczna przyszłość?* Wyd. Centrum Uniwersalizmu przy UW, Warszawa
- Meier A.M., 2001-2002: *Adolescents Transition to First Intercourse, Religiosity and Attitudes about Sex*. CDE Working Paper
- Mills K., 1994: *Mamusiu, gdzie jesteś, czyli o trudnych wyborach współczesnej kobiety*. Oficyna Wydawnicza „Vocatio”, Warszawa
- Miś L., 2000: *Problemy społeczne w serwisach informacyjnych „Jedynki” i TVN*. „Zeszyty Prasoznawcze”, r. XLIII, nr 3-4(163-164)
- Miś L., 2002 a: *Retoryka sporów i debat nad kwestią bezrobocia*, w: *Psychologia w perspektywie XXI wieku*. XXXI Zjazd Naukowy Polskiego Towarzystwa Psychologicznego, TN KUL, Lublin
- Miś L., 2002 b: *Patologia społeczna w „Wiadomościach” i „Faktach”*, w: E. Moczuk (red.), *Czy patologie społeczne...* Wyd. URz, Rzeszów
- Młodzież o sobie: wartości, obyczajowość, grupa odniesienia*, 1996: Komunikat z badań CBOS, listopad 1996, Warszawa
- Montgomery M.R., Casterline J.B., 1996: *Social Influence, Social Learning and New Models of Fertility*. „Population and Development Review”, nr 22 (Suppl.)
- Montgomery M.R., Casterline J.B., 1998: *Social Networks and the Diffusion of Fertility Control*. Population Council, Policy Research Division, Working Paper nr 119
- Morgan L., 1878: *Ancient Society*. Holt, New York
- Morrison D.F., 1990: *Wielowymiarowa analiza statystyczna*. PWN, Warszawa
- MSWiA 2000: *Polska. Dane statystyczne dotyczące migracji 01.01.1998 – 31.12.2000*. MSWiA, Departament Migracji i Uchodźstwa, Warszawa 2001
- Nam Ch.B., 1994: *Understanding Population Change*. E.F. Peacock Publishers Inc, Itasca, Ill.
- Niezgoda A., Winnicka E., 2002: *Wielkowiejska cięża polska*. „Polityka”, nr 41(2371)
- Noak H., 1991: *Conceptualization and Measuring Health*, w: Badura, Kickbusch I. (red.), *Health Promotion Research. Towards a New Social Epidemiology*. WHO, 37
- Northern Europe*, 2002: „Migration News”, January, vol. 9, nr 1
- Notestein F., 1943: *Some Implications of Population Change for Post-War Europe*. „Proceedings of the American Philosophical Society”, nr 2
- Notestein F., 1945: *Population. The Long View*, w: T. Schltz (red.), *Food for the World*. University of Chicago Press, Chicago
- Nowak E. (red.), 1998: *Prognozowanie gospodarcze*. Placet, Warszawa
- Nowak L. (red.), 2001: *Podstawowe informacje o rozwoju demograficznym Polski, lata 1990-2000*. GUS, Warszawa
- Nowak S. (red), 1976: *Ciągłość i zmiana tradycji kulturowych*. Raport końcowy z badań zrealizowanych przez Zakład Metodologii Badań Socjologicznych Instytutu Socjologii UW, Warszawa
- Okólski M. (red), 1990: *Teoria przejścia demograficznego*. PWE, Warszawa
- Okólski M., 1998: *Imigranci. Przyczyny napływu, cechy demograficzno-społeczne, funkcjonowanie w społeczeństwie polskim*. ISS Working Papers nr 17 – luty
- Olearczyk T., 2001: *Prawa dziecka we współczesnej praktyce życia społecznego*. Edukator, Częstochowa
- Olechnicki K., Załęcki P., 1997: *Słownik Socjologiczny*. Graffiti BC, Toruń

- Orzechowska E., 2001: *Replacement Migration as Policy Response to Ageing and Declining Populations off the European Union*. European Population Conference, 7-9 June 2001, Helsinki, Finland
- Ossowska M., 1970: *Normy moralne – próba systematyzacji*. PWN, Warszawa
- Ostrowska D., 1997: *Wizerunek kobiety w pismach Ojców Kościoła, w: Od kobiety do mężczyzny i z powrotem: rozważania o płci w kulturze*. Red. J. Brach-Czaina. Trans Humana, Białystok
- Ozdowski bp E. (red.), 1999: *Słownik małżeństwa i rodziny*. ATK, Warszawa-Łomianki
- Pajestka J., 1990: *Prolegomena globalnej racjonalności człowieka*. PWN, Warszawa
- Pakszys E., 2000: *Między naturą a kulturą, kategoria płci/rodzaju w poznaniu*. Wyd. Naukowe WAM, Poznań
- Palloni A., 2001: *Living Arrangements of Older Persons*. „Living Arrangements of Older Persons, Population Bulletin of the United Nations”, UN, New York
- Papieska Akademia „Pro Vita”, 1997: *Refleksje na temat klonowania*. „L'Osservatore Romano” (wydanie polskie), nr 10
- Papieska Rada „Cor Unum”, Papieska Rada ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżnych, 1992: *Problem uchodźców, wyzwanie dla solidarności*. „L'Osservatore Romano” (wydanie polskie) 1993, nr 4
- Paradysz J., 1993: *Rozpad małżeństwa w Polsce – przyczyny i skutki*. GUS, Warszawa
- Paradysz J., 2002: *Badanie małżeńskości i dzietności kobiet w Narodowych Spisach Powszechnych, w: Z. Strzelecki, T. Toczyński (red.), Spisy Ludności Rzeczypospolitej Polskiej 1921-2002*. GUS, Warszawa
- Pasek Z., 1995: *Wyznania wiary protestantyzmu*. Wyd. UJ, Kraków
- Passmore J., 1974: *Man's Responsibility for Nature. Ecological Problems and Western Traditions*. MacMillan Publ. Co, New York
- Paul C., Fitzjohn J., Eberhart Phillips J., Herbison P., Dickson N., 2000: *Sexual Abstinence at Age 21 in New Zealand: the Importance of Religion*. „Social Science and Medicine”, nr 51
- Paweł VI, 1967: *Encyklika Populorum progressio, w: Dokumenty nauki społecznej Kościoła cz. I*. Wyd. KUL, Rzym-Lublin 1987
- Paweł VI, 1968: *Encyklika Humanae vitae*. Wyd. Kurii Metropolitalnej, Kraków
- Paweł VI, 1981: *Humanae vitae, w: Encykliki*. Pax, Warszawa
- Piątek Z., 1999: *Rozumność jako mechanizm adaptacyjny Homo sapiens*. „Problemy Ekologii”, nr 4
- Piotrowski J., Kłoskowska A., 1966: *Rodzina socjalistyczna, a więc jaka?* Warszawa
- Plany, dążenia i aspiracje życiowe młodzieży*, 1998: Komunikat CBOS
- Podstawowe informacje o rozwoju demograficznym Polski 1990-2000*, 2000: GUS
- Polska Akcja Humanitarna, 1999: *Polska dla ciebie. Poradnik dla uchodźców*. Fundacja Polska Akcja Humanitarna, Warszawa
- Population in Sustainable Development. Analyses, Goals, Actions, Realities*, 2002: Global Science Panel on Population and Environment. IIASA, IUSSP, United Nations University
- Postawy młodzieży wobec kontaktów seksualnych*, 1994: Komunikat z badań CBOS, wrzesień 1994, Warszawa
- Postawy młodzieży wobec seksu i opinie na temat wycofanego podręcznika pt. „Przysposobienie do życia w rodzinie”*, 1988: Komunikat z badań CBOS, lipiec 1988, Warszawa
- Powiaty w Polsce*, 1999: GUS, Warszawa

- Póltawska W., 1981: *Przygotowanie do małżeństwa: miłość a dziecko*, w: F. Adamski (red.), *Miłość małżeństwo, rodzina*. Wyd. Apostolstwa Modlitwy, Kraków
- Pałaska-Turyna B., 1990: *Wzorzec rozrodczości w poszczególnych fazach przejścia*, w: M. Okólski (red.), *Teoria przejścia demograficznego*. PWE, Warszawa
- Pużyński S., 1995: *Depresje i zaburzenia afektywne*. PZWL, Warszawa
- Rajkiewicz A., Supińska J., Księżopolski M. (red.), 1998: *Polityka społeczna*. BPS, Katowice
- Rapacz ks. Z., 1994: *Reforma procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa w okresie posoborowym i w kodeksie Jana Pawła II*. Wyd. Naukowe PAT, Kraków
- Raport o sytuacji polskich rodzin*, 1998: Biuro Pełnomocnika Rządu do Spraw Rodziny, Warszawa
- Reber A.S. (red.), 2000: *Słownik psychologii*. „Scholar”, Warszawa
- Reewes N., 1982: *Womankind. Beyond the Stereotypes*. Aldine Publishing Company, New York
- Retherford R.D., Ogawa N., Sakamoto S., 1996: *Values and Fertility Change in Japan*. „Population Studies”, nr 50
- Rich A., 1976: *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution*. New York
- Rich A., 2000: *Zrodzone z kobiety. Macierzyństwo jako doświadczenie i instytucja*. Warszawa
- Richardus J.H., Graafmans W.C., van der Pal-de Bruin K.M. i wsp., 1997: *An European Concerted Action Investigating the Validity of Perinatal Mortality as an Outcome Indicator of for the Quality of Antenatal and Perinatal Care*. „J. Perinat. Med.”, nr 25
- „Roczniki Demograficzne” z różnych lat. GUS, Warszawa
- Rodzina polska w świetle wyników NSP 1988*, 1991: GUS, Warszawa
- Roeska-Słomka I., 1988: *Dochód jako czynnik kształtujący dietność rodzin*. SGPiS, Warszawa
- Rogers E.M., 1995: *Diffusion of Innovations*. Free Press, New York
- Rogers E.M., Kincaid D.L., 1981: *Communication Networks: Toward a New Paradigm for Research*. Free Press, New York
- Roguska B., 1997: *Rodzina polska – wzory i wartości*, w: *O stylach życia Polaków: od wartości, praca, zakupy*. M. Falkowska (red.), CBOS, Warszawa
- Romaniuk K., 1980: *Rola wyżu demograficznego w kształtowaniu się struktury i dynamiki ludności w Polsce*, w: *Studia z zakresu demografii. Wybrane artykuły i referaty*. Monografie i opracowania nr 82, SGPiS, Warszawa
- Rószkiewicz M., 1998: *Zarys metod statystyki wielowymiarowej z wykorzystaniem programów komputerowych*. SGH, Warszawa
- Rydzewski P., 1999: *Rozwód w opinii społecznej w latach 90*. „Studia Demograficzne”, nr 1
- Ryłko T., 1991: *Zagadnienia seksualizmu wśród młodzieży szkół średnich*, w: K. Czekał, K. Dziurzyński, (red.), *Wokół problemów uświadczenia seksualnego młodzieży szkolnej w Polsce w latach 1918-1988. Wybór tekstów*, tom I. Nakł. K. Czekała i K. Dziurzyńskiego, Warszawa
- Ryś M., 1993: *Psychologia małżeństwa*. Warszawa
- Sah R., 1991: *The Effect of Child Mortality Changes on Fertility Choice and Parental Welfare*. „Journal of Political Economy”, nr 99
- Schaber G., 1995: *Don de temps, don d'argent, don d'espace*, w: C. Attias-Donfut (red.), *Les solidarites entre generations. Vieillesse, familles, etat*. Nathan, Paris
- Schmid J., 2001: *Political Responses to Immigration Pressures in the European Union*. International Union for the Scientific Study of Population, Salvador (Brazylia) 18-24.08
- Schmidt W., 1899: *Die Stellung der Pygmäenvölker in der Entwicklungsgeschichte*, t. IX

- Schotte J., 1984: *Wystąpienie przewodniczącego delegacji Stolicy Apostolskiej bpa Jana Schotte podczas Międzynarodowej Konferencji ONZ na temat zaludnienia*. „L'Osservatore Romano” (wydanie polskie), nr 8
- Settatree R.S., Watkinson M., 1993: *Classifying Perinatal Death: Experience from a Regional survey*. „Br. J. Obst. Gyn.”, nr 100
- Sigers J.J., de Jong-Gierveld J., van Imhof E. (red.), 1991: *Female Labour Market Behaviour and Fertility. A Rational-Choice Approach*. Springer-Verlag, Berlin-Heidelberg-New York-Tokyo
- Skretowicz B., 1991: *Uwarunkowania zachowań prokreacyjnych kobiet wiejskich*. SGH, Warszawa
- Skrzypniak R., 2001: *Transmisja międzypokoleniowa wartości wychowawczych w rodzinie, w: Rodzina w czasach szybkich przemian*. „Roczniki Socjologii Rodziny”, t. XIII, Wyd. UAM, Poznań
- Slany K., 1989: *O wielkości rodziny i uznawaniu wartości dziecka w jej życiu na przykładzie wybranych teorii płodności*. „Problemy Rodziny”, nr 5
- Slany K., 2000: *Przemiany demograficzne rodziny końca XX wieku*. „Problemy Rodziny”, nr 4
- Slany K., 2001: *Małżeństwo i rodzina w zglobalizowanym świecie*. „Problemy Rodziny”, nr 4/5/6
- Slany K., 2002a: *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*. Nomos, Kraków
- Slany K., 2002b: *Definicje pojęć „małżeństwo” i „rodzina” w obliczu pojawienia się alternatywnych form życia małżeńsko-rodzinnego*. „Małżeństwo i Rodzina”, nr 4
- Stawiński S., 1998: *Dojrzewać do miłości*. Pax, Warszawa
- Smith H.L., 1989: *Integrating Theory and Research on the Institutional Determinants of the Fertility*. „Demography”, nr 2
- Smoliński Z., 1980: *Dzietność kobiet w Polsce*. GUS, Warszawa
- Smoliński Z., Kuciarska-Ciesielska M., 1989: *Prokreacja w rodzinie*. GUS, Warszawa
- Sobczak I., 1999: *Czynniki kształtujące liczbę urodzeń, natężenie i przestrzenne zróżnicowanie płodności kobiet w Polsce, w: E. Frączzak, I. Sobczak (red.), Dzietność kobiet polskich w okresie transformacji ustrojowej*. PTD, Warszawa
- Sodano A., 1995: *Stolica Apostolska i rozwój społeczny narodów. Wystąpienie podczas światowego spotkania na szczycie w Kopenhadze*. „L'Osservatore Romano” (wydanie polskie), nr 5
- Sokal U., 2001: *Wartości preferowane przez osoby dorosłe pochodzące z rodzin pełnych i rozwiedzionych, w: Rodzina w czasach szybkich przemian*. „Roczniki Socjologii Rodziny”, t. XIII, Wyd. UAM, Poznań
- Sołowiow W., 1991: *Sens miłości. Fragmenty studium z lat 1892-1894*. „Literatura na Świecie”, nr 4(237)
- Spain, Italy, Portugal, 2002: „Migration News”, August, vol. 9, nr 8
- Spencer H., 1960: *O wychowaniu umysłowym, moralnym i fizycznym*. Ossolineum, Wrocław
- Sprawozdanie Rady Ministrów z wykonywania w roku 2001 Ustawy z dnia 7 stycznia 1993 roku o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży, 2002: Warszawa
- Stan Zdrowia Ludności Polski w Przekroju Regionalnym w 1996 r., 1999: Informacje i opracowania statystyczne GUS, Warszawa
- Statystyka samobójstw. Wydział Prasowy Komendy Głównej Policji – strony internetowe www.kgp.gov.pl/statys/zamach.htm
- Stokowski F., Wieczorek M., 1983: *Spółeczno-demograficzne uwarunkowania przebiegu ciąży według rezultatu ich zakończenia. Zróżnicowanie międzygeneracyjne*. „Problemy Rodziny”, nr 5

- Strzelecki Z., 1993: *Dobór małżeństw w Polsce według cech demospołecznych*. „Problemy Rodziny”, nr 3
- Sulek A. (red.), 1979: *Logika analizy socjologicznej. Wybór tekstów*. Wyd. UW, Warszawa
- Sutherland N., 1976: *Children in English-Canadian Society: Framing the Twentieth Century Consensus*. University of Toronto Press, Toronto
- Synak B., (red.), 2002: *Polska Starość*. Wyd. UG, Gdańsk
- Sytuacja demograficzna Polski, 2000: Raport 1999-2000, Rządowa Rada Ludnościowa, RCSS, Warszawa
- Sytuacja polskich rodzin – oceny i postulaty, 2000: Komunikat z badań CBOS. Warszawa, marzec
- Szamatulska K., Stankiewicz N.: 2000: *Masa urodzeniowa, czas trwania ciąży i rozwój wewnątrzmaciczny noworodków oraz umieralność niemowląt i umieralność okoloporodowa noworodków w Polsce u progu nowego tysiąclecia*. Instytut Matki i Dziecka, Warszawa
- Szatur-Jaworska B., 1997: *Solidarność i partnerstwo w relacjach międzypokoleniowych w rodzinie, w: Partnerstwo w rodzinie i na rzecz rodziny*. Raport IPISS, zeszyt nr 13, Warszawa
- Szczepański J., 1972: *Elementarne pojęcia socjologii*. PWN, Warszawa
- Sztafrowski ks. E., 1985: *Chrześcijańskie małżeństwo*. Warszawa
- Sztafrowski ks. E., 1986: *Podręcznik Prawa Kanonicznego*. ATK, Warszawa
- Szukalski P., 1999: *Urodzenia pozamałżeńskie w Polsce*. „Wiadomości Statystyczne”, nr 10
- Szukalski P., 2000a: *Rachunkowość generacyjna*. „Polityka Społeczna”, nr 11-12
- Szukalski P., 2000b: *Urodzenia pozamałżeńskie w Europie końca XX w.* „Wiadomości Statystyczne”, nr 3
- Szukalski P., 2002a: *Przeptywy międzypokoleniowe i ich kontekst demograficzny*. Wyd. UŁ, Łódź
- Szukalski P., 2002b: *Przemiany struktur demograficznych a przepływy międzypokoleniowe w kontekście reprodukcji ludności*, w: J.T. Kowaleski (red.), *Reprodukcja ludności i mobilność przestrzenna na obszarze Ziemi Łódzkiej*. Wyd. UŁ, Łódź
- Szukalski P., 2002c: *Teoria przepływu bogactwa Johna C. Caldwell – ćwierć wieku później*. „Studia Demograficzne”, nr 1
- Świada-Ziemia H., 1995: *Wartości egzystencjalne młodzieży lat dziewięćdziesiątych*. Instytut Stosowanych Nauk Społecznych UW, Warszawa
- Tanchou S., 1843: *Recherches sur la frequence du cancer*. „Gaz. Hopit.”
- Taylor N.S., OBOP 2002: <http://www.obop.pl>
- The State of Womens Health in the European Community*, 1997: Office of Official Publications of the European Communities
- Thompson W.S., 1946a: *Population and Peace in the Pacific*. University of Chicago Press, Chicago
- Thompson W.S., 1946b: *Population Growth and Control in Relation to World Peace*. „The Yale Law Journal”, nr 55
- Titkow A., 1995: *Kobiety pod presją*, w: A. Titkow, H. Domański (red.), *Co to znaczy być kobietą w Polsce*, Warszawa
- Tobiasz-Adamczyk B., 1999: *Wybrane elementy jakości życia kobiet starszych wiekiem*. „Promocja Zdrowia. Nauki Społeczne i Medycyna”, t. VI, nr 16
- Tobiasz-Adamczyk B., Bajka J., Łysy P., 2000: *Trudności życiowe jako element życia w starości*, w: B. Synak (red.), *Ludzie starzy w warunkach transformacji ustrojowej*. Wyd. UG, Gdańsk

- Tobiasz-Adamczyk B., Brzyski P., 2002a: *Czynniki warunkujące zmiany w stanie funkcjonalnym w wieku starszym na podstawie 12-letniej obserwacji*. „Gerontologia Polska”, nr 10(1)
- Tobiasz-Adamczyk B., Brzyski P., 2002b: *Pozamedyczne predyktory umieralności w późnej starości. Badania krakowskie. Proces starzenia się ludności – potrzeby i wyzwania*. Łódź
- Tobiasz-Adamczyk B., Knurowski T., Brzyski P., 2002: *Czy jeszcze ktoś pamięta o starości? Starość a proces transformacji*, w: W. Piątkowski., A. Titkow (red.), *W stronę socjologii zdrowia*. Wyd. UMCS, Lublin
- Tobiasz-Adamczyk B., Szafraniec K., 1999: *Wpływ stanu cywilnego na umieralność w starszym wieku*. „Problemy Rodziny”, nr 4
- Topińska I., 1999: *Transfery rodzinne i świadczenia wzajemne*, w: *Ku godnej, aktywnej starości. Raport o rozwoju społecznym. Polska 1999*. UNDP, Warszawa
- Tożsamość i status ludzkiego embrionu*, 1997: komunikat końcowy Zgromadzenia Plenarnego Papieskiej Akademii „Pro Vita”, „L'Osservatore Romano” (wydanie polskie), nr 4-5
- Troszyński M., Banach B., Raczyński P., 2001: *Umieralność okotoporodowa wczesna płodów i noworodków w szpitalach publicznej służby zdrowia. Polska 2000*. Instytut Matki i Dziecka, Warszawa
- Troszyński M., Filipp E., Świątek E., Kowalska B., El Midaoui A., 1997: *Umieralność okotoporodowa płodów i noworodków w Polsce w 1996 roku*. Instytut Matki i Dziecka, Warszawa
- UICC News, 2002: vol. XIII, nr 1
- UK, Ireland, 2001: „Migration News”, December, vol. 8, nr 12
- United Nations Population Division, Replacement Migration, European Union, <http://www.un.org/esa/population/publications/migration/eu.pdf>.
- Uwarunkowania zachowań prokreacyjnych rodzin polskich*, 1997: GUS. Warszawa
- Value Orientations and Life Course Decision*, 2000: Academy Contact Forum, September 4-5, Brussels, unpublished papers from the workshop
- van de Kaa D.J., 1987: *Europe's Second Demographic Transition*. „Population Bulletin”, nr 42(1)
- van de Kaa D.J., 1994: *The Second Demographic Transition Revisited: Theories and Expectations*, w: G.C.N. Beets, J.C. van den Brekel, R.L. Cliquet, G. Dooghe, G.J. de Jonge (red.), *Population and Family in the Low Countries 1993. Late Fertility and Other Current Issues*. Swets & Zeitlinger, Lisse
- van de Kaa D.J., 1999a: *Europe and Its Population: The Long View*. European Populations, Unity in Diversity, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht
- van de Kaa D.J., 1999b: *The Past of the Europe's Demographic Future*. Uhlenberck Lecture 17, NIAS. Wassenaar
- van Krieken P.J., 2001: *The Migration Acquis Handbook. The Foundation for a Common European Migration Policy*. TMC Asser Press, The Hague
- Vital Events*, 1999: *Past, Present and Future of the Dutch Population*, Statistic Netherlands
- Warnes A., 1982: *Geographical Perspectives on Ageing*, w: A. Warnes (red.), *Geographical Perspectives on the Elderly*. Joh Wiley, New York
- Wasilewska-Trenkner H., Stokowski F., Nadolna-Jakubiak B., Skretowicz B., 1985: *Studia nad dzietnością i reprodukcją ludności w Polsce*. SGPiS, Warszawa
- Wasilkowska Z., 1981: *Problematyka prawna związana z rodziną zrekonstruowaną*. „Problemy Rodziny”, nr 4

- Watykan za całkowitym zakazem klonowania człowieka, 2002: „Wiadomości KAI” nr 40 z 6.10
- Wenzel M., 1999: *Młodzi o życiu seksualnym*. Komunikat z badań CBOS, Warszawa
- Westermarck E., 1891: *The History of Human Marriage*. Macmillan, London
- Wierzbicki Z.T., 1963: *Żniąca w pół wieku później*. Ossolineum, Wrocław
- Wierzchosławski S., *Rodzina w okresie transformacji demograficznej i społeczno-ekonomicznej*, w: P. Kryczka (red.), *Rodzina w zmieniającym się społeczeństwie*. Red. Wydawnictw KUI, Lublin 1997
- Willekens F., 1999: *The Life Course: Models and Analysis*, w: L.J.G. Van Wissen, P.A. Dykstra (red.), *Population Issues. An Interdisciplinary Focus. The Plenum Series on Demographic Methods and Population Analysis*. Kluwer Academic-Plenum Publishers, New York
- Willis R., 1999: *A Theory of out of Wedlock Childbearing*. „Journal of Political Economy”, nr 107
- Wilson C., 2001: *On the Scale of Global Demographic Convergence 1950-2000*. „Population and Development Review”, vol. 27, nr 1
- Wróblewska W., 1991: *Nastoletnie matki w Polsce. Studium demograficzne na podstawie badania „Ankieta młodych matek” z 1988 r.* SGH, Warszawa
- Wróblewska W., 1998: *Nastoletni Polacy wobec seksualności*. SGH, Warszawa
- Wróblewska W., 1999: *Postawy i zachowania nastolatków wobec spraw seksualności. Analiza zmian międzypokoleniowych*. Opracowanie przygotowane w ramach prac statutowych w Instytucie Statystyki i Demografii SGH, Warszawa, maszynopis
- Wróblewska W., 2000: *Wybrane aspekty zdrowia reprodukcyjnego w Polsce*. Warszawa
- Wróblewska W. (red.), 2002: *Zachowania i postawy studentów w sferze seksualnej. Raport z badania, 2001*. Instytut Statystyki i Demografii SGH, Warszawa, maszynopis
- Zandecki A., 1996: *Dominacja orientacji prezentystycznej w planach życiowych młodzieży wskaźnikiem niepewności i zagrożeń jej rozwoju*, w: K. Przystypkowski, A. Zandecki (red.), *Edukacja i młodzież wobec społeczeństwa obywatelskiego*. Poznań-Toruń
- Zatoński W., Przewoźniak K. (red), 1996: *Palenie tytoniu w Polsce: postawy, następstwa zdrowotne, profilaktyka*. Centrum Onkologii, Instytut im. M. Skłodowskiej-Curie, Warszawa
- Zatoński W.A. 1997: *Czy w demokracji żyje się zdrowiej?* Fundacja „Promocja Zdrowia”, Warszawa
- Zdrojewski E.Z., 1997: *Przemiany ludnościowe w województwach nadmorskich na tle przemian demograficznych w Polsce*. „Studia Demograficzne”, nr 2
- Zdrojewski E.Z., 1998: *Konsekwencje przemian ustrojowych dla procesów demograficznych w Polsce u progu XXI wieku*. „Studia Demograficzne”, nr 1
- Zdrojewski E.Z., 1999: *Tendencje przemian ludnościowych w Makroregionie Północnym w okresie transformacji ustrojowej*, „Przegląd Zachodniopomorski”, t. XIV, z. 2
- Zdrojewski E.Z., 2000: *Wpływ migracji definitywnych na przyrost rzeczywisty i zmiany struktur ludności w Polsce w latach 1975-1996*. Politechnika Koszalińska, Koszalin
- Zieliński A., [b.d.]: *Modele prawne współczesnej rodziny w świetle koncepcji ideologicznych i religijnych*. Maszynopis powielony
- Ziemska M., 1973: *Postawy rodzicielskie*. Wiedza Powszechna, Warszawa
- Żurkowski B., 1999: *Wychowanie do wyboru wartości*, w: F. Adamski (red.), *Wychowanie na rozdrożu. Personalistyczna filozofia wychowania*. Wyd. UJ, Kraków
- Żurowski M.A., 1987: *Kanoniczne prawo małżeńskie Kościoła Katolickiego*. Katowice